

Bálint Péter
A szeretet koldusa
(Albert Cohen: *Noteszlapok*, 1978)

Albert Cohennak, aki nyolcvankét esztendősen írta e naplószerű regényét, megadta az Isten, hogy öregen haljon meg, akárcsak a sokat szenvedett, porban és hamuban bűnbocsánatot tartó Jób és Ábrahám oly sok leszármazottja. *Il faut vivre vieux* – mondja a szintén biblikus kort megélt André Chamson önéletrajzi naplója címében; meg kell élni az öregkort, hogy az embernek megadasson a látás és belátás, a megértés és megbocsátás isteni adománya. Cohen, aki naplójegyzeteiben Jóbként birkózik az ősök hitével és saját hitetlenségével, a népe kiirtását némán tűrő Istennel és az elföldelt szerettei emlékezetével, megszenvedett azért, hogy Jóbbal együtt elmondhassa, mielőtt porsátra lehánytatott volna: „Csak hírből hallottam rólad, de most saját szememmel láttalak.” Ám az a tény, hogy Cohen, oly sok sorstársával ellentétben megélhetette a biblikus kort, talán mindennél jobban mutatja, hogy szüntelen perlekedése és számtalan kétségének kinyilvánítása ellenére is – vagy éppen amiatt – szerette őt az Isten.

Albert Cohen, aki, némi túlzással, szinte csak évtizedenként publikál egy-egy regényt – melyek közül az *Úr szépe* hetvenhárom éves korában hozza meg számára a francia Akadémia nagydíját és ezzel együtt csak a legnagyobbaknak, a halhatatlanoknak kijáró elismerést –, élete utolsó évtizedében csillapíthatatlan szükségét érzi, hogy két naplószerű műben is visszatérjen gyermekkori élményeihez és az örült eszmék terjedésének táptalajt nyújtó korhoz, mely a szellemet a fagypontra alá süllyesztette. Hogy mi indokolja e múltba tekintés kényszerét? A tudat sötét tárnáiban szorongató, más szóval nyugtalanító és nyugtalanító voltakban örökké kételyt és bűntudatot ébresztő élmények felvilantásának szándéka? Az elme fényénél megvilágított és fényképszerűen exponált élmények révén a sorsvonal ívének megrajzolási vágya? Vagy a nyolcvan év távlatából újra mérlegre tett életben az egyéni és közösségi tragédiák számbavétele? A tudat-

hasadásos lelkiállapotot előidéző tragédiák okának és a miként volt ez lehetséges kérdésének megértése? Esetleg a józan ésszel soha meg nem magyarázhatóra való vigasztalás? A vigasztalhatatlanságot enyhítő szeretet koldulása? Netán a pillanatokra megtalált és lélekben élővé vált Isten szeretetében az elhagyni készült világgal való megbékélés? A megbocsátás és megbékélés óráin a véletlenszerűen, kusza időrendi sorrendben felbukkanó élmények újra átélése és az átélés során az elhibázott döntések utólagos helyreigazítási vágya a lélek színpadán?

Mindez külön-külön és egyszerre is szerepet játszik Cohen emlékfaggatásában. Bár megzabolázhatatlanul munkálkodik benne az íráskényszer, mégsem lesz végzetesen rabja annak a szenvedélynek, mely korunk írói közül nem is egyet fogságában tartott egész életén át: a vaskos köteteket megtöltő naplóírásnak. Cohen nem válik gátlástalan vallo mástevővé, grafomániássá, s ebben nem a Martin du Gard vallomásaiból ismerős szemérem vagy az önmaga iránti tisztelet akadályozza meg. Egyszerűen csak nem akarja, egyetlen pillanatra sem, önmagát áltatni gyanús kertelésekkel és agyafúrt önigazolásokkal, az őszinteség látszatát keltő védőbeszéddekkel és a pillanatnyi, illékony természetű érzést kimerevítő leírásokkal. Nem zsongítja elméjét a végeláthatatlan vallomások szómágiája révén; épp ellenkezőleg, meg akarja érteni mindazt, amiért kegyetlenül nagy árat fizetett ő maga és nemzedéke is. A *Noteszlapok* minden egyes dátummal jelzett bejegyzése, minden egyes sora arról árulkodik és tanúskodik, hogy Cohen megérteni akar, s nem elvont létkérdéseket az elme bonckése alá helyezni, hogy épületes filozófiai és vallásbölcseleti válaszokat találjon rájuk. Cohen ezt a mulandó s valamennyiünk számára kimért földi életet, saját egyszeri és megismételhetetlen életét, a másságot elviselni nem tudás történelmi és emberi okait, a milliók áldozatát követelő holocaust lehetséges voltát akarja megér-

teni. Ezért ír. S azért veti papirosra öregkori töprengéseinek vissza-visszatérő tárgyait, hogy szembenézessen velük, mindig új nézőpontból és új reménységet adva az élet folytathatóságához. „*Bátorság, folytatni kell az életet, bátorság, és olyannak kell látszanom, mintha boldog volnék, és meg kell próbálni szórakozni. Nem gondolni többet Marcelre, nem gondolni többet eltemetett anyámra, nem gondolni többet magamra, akít csakhamar eltemetnek, nem gondolni többet, de mivel töltsem az időmet?*” – írja valamelyik jegyzetében. A „merj gondolkodni!” parancssal szemben arra buzdítja magát, hogy: *merj szembenézni*. A megtörtént dolgokkal szembenezés és a *miért éppen így* kérdésen való töprengés egyfelől szüntelen éberséget és önvizsgálatot követel, másfelől folyamatos kételkedést és habozást eredményez. Mindennek látható lenyomata a vajúdás a mondattá fűzhető szavakkal és a kibírhatatlan szorongásokat soha a maguk komor valóságában kifejezni nem tudó mondatokkal. Cohen minden egyes leírt szóért és a köztük létrehozható értelmes viszonyért megszenved, mert tudja, hogy a Szó: maga a teremtés. Mondj életet – hirdetik a vallásbölcselek. Cohen – aki gondolkodásában és az írással vajúdásában is akarva-akaratlanul követ bizonyos zsidó-kabbalista hagyományokat – mint író kettős értelemben is életet mond szüntelenül. Egyfelől az emlékezés csodája révén újra élővé teremt mindazt, ami valaha végzetesen kipergett ujjai között; másfelől a halál tornácában, az egykoron rajongásig szeretett és elföldelt lényeket is azért idézi meg tanúságtevéként, hogy sorsukra irányítva az olvasó figyelmét, az élők élethez való jogát hirdesse a megfélemlítetteknek és az elátkozottaknak, akiknek a villoni bölcsességgel nyújt vigaszt: „*Emberek vagyunk, kell hát tudnotok, Nem mindenkiben jut az ész fölü.*”

Cohennél a szavakkal vajúdás miatt válik elsőrendű kérdéssé maga a stílus, amely híven követi a szembenezés és értelemkeresés, az életmondás gyötrelmes, önemésztő és megtisztító erőfeszítését. Sabatier, a kortárs mondja egy helyütt: „A regényíróban van egy kevés a boszorkányinasból, az olcsóbbik fajtából való démiurgoszból, a bábjátékosból, a színházi rendezőből, a zenészből, a festőből, a szociológusból, de ami igen gyakran hiányzik belőle, az nem más, mint hogy a szavak »tisztára mosója«, *vegytisztítója* legyen; bár használja a szavakat, de nem eléggé gazdagítja őket, nem ejt zavarba a fényeivel, nem engedi meg, hogy beléjük szeressünk.” Cohen emlékidézése közben mindvégig tö-

rekszik arra, hogy a szavak vegytisztítója legyen, s hogy az értelme forrásában tisztára mosott szavakba beleszerethessünk. Cohen kiindulásképpen leír egy kulcsszót, ami óhatatlanul is meglódtítja képzeletét, ez pedig mozgósítja az általa birtokolt szavakat; azokat is, amelyek fogaskerékként kapcsolódnak egymásba, hogy gördülékennyé tegyék az emlékezést, s azokat is, amelyek időre lefékeznek vagy más irányba terelik a gondolatfűzést. Így keletkeznek az egyes fejezetek, amelyek a szó rejtett árnyalatainak szépségét, egy másik szóval alkotott kapcsolatában észlelhető jelentésváltozatát villantják föl. Cohen szövevényes mondatfűzésére s mindvégig logikus és kristálytisztá stílusára egyfajta öngerjesztő írásmód jellemző, hiszen valahányszor csak leír egy szót, a következő pillanatban nyomban vissza is vonja vagy más szóval helyettesíti, olykor pedig módosítja vagy magyarázza jelentését; talán azért, mert a szavakkal bíbelődés közben rádöbben, hogy a korábban választott szó igézetében másként idézte föl a történeteket, mint ahogy szerette volna; talán azért, mert úgy véli, a megtalált szó és a szorongató emlékkép között nincs egyértelmű megfelelés; talán azért kényszerül szüntelen felülvizsgálatukra, mert az a keserű tapasztalata, hogy a szavak mindegyre hiányérzetet keltenek benne.

Albert Cohen a fehér lapot „vigaszomnak” és „intim barátomnak” nevezi, egyszóval olyan meghitt és hűséges társnak tartja, akinek, mivel minden szemérmesen elrebegett vallomást befogad és öröklé titokban tart, bizalmasan és gyanakvás nélkül lehet vallani. Úgy véli, az érintetlen írka felületére róni a sorokat nem egyéb, mint a szellem ítélőszéke elé vonni mindazt, ami a teremtésnek és a józan emberi értelemnek ellentmond; s apró, értelmet sugárzó jelekkel szántani fel a szűz felületet nem egyéb, mint az Élet könyvébe írni azokat az imákat és szenvedéseket, amelyek tanúbizonytságot tesznek a végső elszámoláskor, hogy „*Ne kelljen mégse pokolra kerülnünk, Ha a Trombita számadásra szólal*”. Cohent nem a dermesztő halálfélelem és a végleges elmúlás, nem a túlvilági élet és az isteni ítélet foglalkoztatja jegyzetelése során; az itt maradóknak, a túlélőknek írja intelmeit saját sorsát idézve tanúságtételül. S bár intelmeivel embertestvérehez fordul – miként ez a másik önéletrajzi indíttatású regényének címéből: *O vous, frères humains* is

* Illyés Gyula fordítása

kiderül, amely megegyezik a híres villoni nyitósorral: „*Embertestvérek, még élni tudók*”^{*} –, mégsem a bűnfeldozásért és bocsánatért könyörög a még élni tudókhoz. Sokkal inkább emberi bűneikre és jellembély gyarlóságaikra óhajtja ráeszméltetni őket. Albert Cohen *Noteszlapokja* – eltérően mondjuk Albert Camus vagy Marguerite Yourcenar noteszlapjaitól és függelékeitől, amelyek az írói vegykönyvében történő kísérletezésről és a kísérletezés közben szerzett tapasztalatokról és lepárolt bölcseségekről adnak számot – nem a mindig is titokkal övezett és szüntelenül leleplezni vágyott írói munkálkodásról és bonyolult regényelméleti kérdésekről szól. Nem tényeket és hozzájuk fűzött írói kommentárokat rögzít, hanem hol lírai ihletettséggé valamásokat, hol pedig drámai erejű belső monológokat tartalmaz. Noha néhány vonásában megőrzi a hagyományos naplószerkezetet és -formát, bizonyoságul elegendő, ha csak a dátumozásra és az intim vallomásokra gondolunk, mégsem napló ez a mű. Nem véletlenül adta a *Noteszlapok* címet Cohen. Viszont nem is fiktív naplóregény, mert szerzője nem akarja szorongató emlékeit az akaratlan vagy tudatos múltidézés révén cselekménnyé keréketíteni, miként erre számos példát találunk századunk regényei között. Cohen a sorsával és nemzedéke tragédiájával való szembenézés csöndes óráin egyszerűen csak szeretné kibeszélni azokat a tudata mélyén évtizedeken át őrzött élményeket, amelyek időről időre magukra vonják a figyelmet, görccsen ellenállnak a józan elme faggatózásának, megbénítják az eszmélkedésre törekvő és kétségekkel vívódó emlékezőt.

Albert Cohen az 1978-ban írott *Noteszlapokj*át eként kezdi: „Öregségem korában visszafordulok hozzád, halott Anyám, ez az én egyszerű boldogságom, hogy egy kicsit még életre kelhetlek, fiadnak szent őrzője és megtartója, egy kicsit még életre kelhetlek, mielőtt hamarosan követnélek téged, ez az én szálnalmas varázslatom és gyatra fortélyom, hogy ne veszítselek el teljesen, Anyám, akinek oly elképzelhetetlenül szeretek beszélni, akinek, ostobán mosolyogva, mesélni akarok gyermekkorom napjairól.” Ettől kezdve naplószerű regénye első részében szívbe markoló érzékenységgel idézi föl évtizedek távlatából is a reggeltől estig robotoló Mama szeretetét, amelyből a kibírhatatlan létezés és a

nélkülözés szorításában éppoly kevés jutott a magányos gyermeknek, mint József Attilának a korán elhalt mosónőéből. Mily különösnek és abszurdnak tűnik az a vágy, hogy az emlékező a halott, a némaságra ítélt tanúnak: az anyának akar mesélni gyermekkoráról. Mindig van valami bizarr ellentmondás és hátorzongató istenkísértés abban a vágyakozásban, hogy az író visszajáról, vagyis saját szemzőgéből és utólag akarja elmesélni a valaha történeteket annak, akivel együtt szenvedte el a méltánytalanságokat és örömöket. Utólag és persze kellő távolságból és biztonságból a megszólítottól, mert tudja, hogy emlékezése során bármilyen váddal és szemrehányással illetheti a képzelete elé idézett lényt, az némaságra van kárhóztatva, és ekként védekezni sem képes. „Anyám dolgozott, dolgozott vég nélkül, reggeltől estig, vég nélkül gyötörte magát egy gyilkos munkában, hátat görnyesztő hosszú évek alatt, miközben a gazdag angyali gyerekek angyalian énekeltek drága iskoláikban, amelyek telve voltak virágokkal és jó cselekedetekkel”; „Anyám, a szegénység szent asszonya, fél hatkor kelt, [...] lement a boltba, dolgozott, dolgozott, görnyedt, nem akarom megnevezni a munkáját, dolgozott, majd felment a harmadik emeletre, kisöprögetni a lakásban, főzni, majd újra lement a boltba, dolgozott, dolgozott, és szegény szíve tönkrement” – vési irkájába édesanyjáról e sorokat soha szűnni nem akaró fájdalommal és az egykori igazságtalanságot feledni nem tudón. Cohen képtelen szabadulni a szegénység szent asszonyának emlékétől, amely egész életén át kíséri, felzaklatja és büntudattal tölti el, meghatározza szerelmeihez fűződő viszonyát, és morális számvetésre ösztönzi. Olykor éppoly örületig fokozott indulattal, örök gyermeki zsarnokoskodási vággyal és csillapíthatatlan szeretetszomjival, olykor pedig józan értelmet sutba dobó vádaskodással és oldhatatlan büntudattal fordul a halott Mamához, miként a *Kései sírató*ban vagy a *Mamában* Attila. Mert a halott mamán minden számon kérhető: a köddé vált egykori illúziók, a beválatlan tervek, az elrontott szerelmek, a világ kegyetlenségével szembeni kiszolgáltatottság és védtelenség, a soha révbe nem érkezés tudatából fakadó vereség és az eltékozolt élet. S persze a halott mamának mindaz meg is gyónható, amit sem a meghitt szerelmek, sem a barátok, sem a poklot jelentő emberek nem akartak meghallgatni.

Cohen gyűlöli a szegénységet és azt a hátat görbítő munkát, amely véglegesen elragadta tőle az ő

szent anyját, aki, valahányszor csak hazatért a munkából, háromemeletnyi lépcsőt megmászva s kálimpáló szívvel roskadva le egy székre, mindig átölelte őt, megsimogatta a fejét, hogy örömet okozzon neki, akit „kis hercegének” és „kincsének” nevezett. A mama jelenléte, a vele való együttlét maga a földi paradicsom, a Szent Sabbatra készülődés áldott állapota: „Ezen a csütörtökön is vele vagyok a konyhában, imádom nézni, amint két kis keze szentként szorgoskodik. Ó, mily szorgalmas csinos két kis keze. Milyen szeretetre méltó és bölcs a maga parancsnoki hídján. Jól megvagyunk együtt, fecsegünk, barátok vagyunk, s én boldog vagyok, nem vagyok egyedül. Vele nem vagyok egyedül.” Cohen azért ír indulatosan, keserűen az alantas munkáról, melyet a mama végzett, mert a szegénységgel hadakozás és a tisztességgel helytállás ellenére is csak a megaláztatás szégyene jutott ki mindannyiuknak. Ez a szégyen pedig, Cohen sajátos logikája révén, újra meg újra elméjébe idézi, hogy sohasem lehet egyenrangú a francia polgárokkal, akik a zsidó asszimiláció dacára is idegennek tartják őt, „*biboldónak*” és „*bipsinek*” nevezik, fizikai adottságai miatt pedig az irodalmi ízléssel rendelkező asszonyok Robinson Crusónak.

A gyermek Cohen minden pillanatban vágyik az anyai csókra, az ölelésre és a mesélésre, ezek hiánya nem az elalvástól és az egyedüllétől való félelmet erősíti fel benne, miként Proust Marceljében, sokkal inkább a létbizonytalanságot, a szorongást, a bűntudatot, a védtelenséget és az otthontalanságot. Cohen, akinek a neve is *idegen*, s épp ezért egész lényé gyanús, megvetésre méltó, igen korán, gyermekként kénytelen szembesülni azzal, hogy mindazok, akiket szeret s akiknek a nyelvét beszéli: a franciák, elzárkóznak tőle. E kirekesztettségében szenvedélyesen szemlélni kezdi önmagát, máságának látható és láthatatlan tüneteit, s hogy oldja elviselhetetlen társtalanságát, gyakorta néz a tükörbe, amelyből egy szegény és magányos gyermekarc tekint rá, az Albert-é, aki sokáig egyedüli társa. Jeleket rajzol neki a levegőben, hogy titkos üzeneteit és még titkosabb érzéseit megossza vele egy olyan nyelven, amely nem emel falat én és a másik közé, amely ősidők óta képes azonnal meghitt és feltétlen barátságot teremteni két cinkos gyermek között. Jeleket rajzolni a levegőben és barátságos szavakat suttogni a tükörből visszanező Albert-nek: ez és ennyi öröm marad a játszótéri gyermekek társaságából kizárt kiskamasznak.

Hogy miről szólnak e rejtjeles üzenetek, amelyeket a halál tornácán, a hosszú utazásra készen álló Cohen rögzít naplószerű regényében? Elsősorban arról, hogy a tükör előtt társra talált gyermek a tudathasadásos játék eredményeként kettéosztja a körülötte lévő világot: az „angyali” gazdag gyermekekre, akiktől, sokáig érthetetlen okból, eltiltják a szülők a Luxemburg parkban, és a szegény gyermekekre, akik, a fenti logikából fakadóan, nyilván csak „elátkozottak” lehetnek, akár csak ő. Másodsorban a kevés, de mindhalálig hűséges barátról, köztük is a legkedvesebbről, Marcel Pagnolról és a feledhetetlen kedvesekről. Harmadsorban arról, hogy mérhetetlen szeretethiányát tovább komorítja és árnyalja tragikus emlékeket őrző apaképe, amely zavaros, személyiséget torzító, váddal és haraggal teli, s ennek okán efféle valloásokra ragadtatja őt: „...délután elmegyek otthonról, szórakoztatni fogom magam, mivelhogy csütörtök van. Nem leszek egyedül, a barátommal leszek, önnönmagammal, Albert barátommal. Megállok, hogy ne sírjak, és újból elfogadom saját társaságomat a tükör előtt. Ott, magammal szemközt, megint elmesélem magamnak, hogy az apámnak semmi köze sincs a születésemhez, hogy mágia által létezem, hogy egy herceg intézte születésemet varázsszavak révén, s ő az én valódi apám, egy herceg és csodálatos apa, akit talán sohasem ismerek meg: ez az egyetlen titok, melyet az édesanyám nem tud feltárni előttem. Egyébként tudom, hogy amit elmesélek magamnak, nem igaz, s nincs is csodálatos apám.” Cohen talán egy olyan apára vágyott, aki képes lett volna megértetni vele azt, hogy hiábavaló volt a francia forradalmat követő zsidó-asszimiláció, hiszen a gyilkos indulatok időről időre fellángolnak. Az is lehet, hogy egy olyan apára vágyott, akire szegénységük ellenére is felnézhetett volna, s akiről a végelszámolás idején éppolyan csodálatos emlékképeket idézhetne fel, mint a „szegénység szent asszonyáról”. De nem ilyen apát adott neki a sors. Épp ezért hallgat Cohen az apjáról, s ha olykor elszólja is magát, egy eltartott férfi képe rajzolódik ki előttünk, egy kibírhatatlan és civakodásra hajlamos alaké, aki elől a mama időnként a konyhába menekül, a zárt ajtón át azzal zsarolja élettársát, hogy „szájába veszi a gázcsapot”, s csak hosszas rimánkodás után hajlandó elállni szándékától, ám kis idő múltán újra kezdődik minden, előlről.

S e rejtjeles üzenetek nem utolsósorban a néma

atyáról: Izrael Istenéről szólnak, akivel évtizedeken át perlekedik és párbeszédet akar folytatni, hogy érezze jelenlétét, miként egykoron érezték a bibliai ősök is, akiknek kinyilatkoztatta, velük van és velük lesz az idők végezetéig. És persze tanúságot tesznek a hol elgyengülő, hol hön áhított hitről is, amelynek bizonyosságáért és állandóságáért – miként ezt Cohen is jól tudja – mindenkinek magával és magában kell megküzdenie. „Egy bennem lévő hang hirtelen szigorúan szólít meg. Ó, te bolond, mondja e hang, bolond, aki szüntelenül hiszel és szüntelenül nem is hiszel, hagyd abba ezt az ártalmas és nevetséges játékot. Légy a komoly elhatározás embere, mondja a hang. Hallgatom őt, ezt a hangot, s benne újra az igazságra ismerek, de alázatosan azt válaszolom neki, hogy nem vagyok rá képes, ilyen vagyok. Amióta hiszek ugyanis, elbotlom és nem tudok hinni többé. Amióta nem hiszek, felkelek és hinni akarok, teljes lelkemből és teljes szeretetemből hinni.” Mily egyszerű és egyszerűségében mily mélységesen emberi az élet görögnyös útján szüntelenül meg- és elbotló, ám az Atya szólítására fölkelő és járnai akaró Cohen vallomása. Mily megrendítően emberi Cohen istenvágya és szeretetkoldulása, amelyben sehol sincs nyoma a kenetteljességnek és flagelláns önostorozásnak, sehol sincs nyoma a kiválasztott néphez tartozás tudatából fakadó bizonyosságnak, miként a kiátkozottság élménye okán várható vádaskodásnak sem.

Ám aligha tagadhatjuk, hogy Cohenra is illik az az ítélet, amit Martin Buber mond ki mindazok felett, akik letértek az élet igaz útjáról: az *istenkeresésről*, vagyis hogy „balga” és „reményvesztett” lélek. A Mama-szólongatás, a szeretett kedvesek idézése, a magányról számot adás után hirtelen megváltozik a naplójegyzetek irányultsága, s Cohen a mélységes mélység kútjából kiált Urához, mert az utolsó órán tragikusan érzékeli, hogy az „élet peremén” léteznek. Nem a földi értelemben vett lét és nemlét, itt-lét és közeli elföldeltség köztes állapotról beszél, miként Buber sem; sokkal inkább annak a keserű élménynek a megtapasztalásáról ad számot, hogy az én képtelen „kibontakozni a kettős Én borzalmából”, ha a „veleszületett Te-t nem a vele találkozó Te-n engedi hatni”. Cohen naplószerű regénye első részében annak az Én-nek a szorításában szenved, aki a múltidézés révén szeretteit, tékozló énjait és emlékezetté szelídült élményeit szólongatja, de befelé fordulásában nem jut

tovább önmagánál, a lét elégtelen és reménytelen igazolásánál. Emiatt a jegyzetek hátra levő felében a számvetés, az írás óráit annak az Énnek rendeli alá, akiben tudatosodott ugyan az Istennel találkozás vágya, mégsem tudja másnak tekinteni az Istent, mint a választott nép szenvedését némán szemlélőnek és rejtekezőnek. Cohen Isten-szólongatása közben folyamatos tévedés áldozata, mert miként Buber írja: „Az Istennel találkozás nem azért történik az emberrel, hogy Istennel foglalkozzék, hanem hogy az értelmet tettel bizonyítsa a világban. Minden kinyilatkoztatás elhivatás és küldetés. Csakhogy az ember újra meg újra a megvalósítás helyett a kinyilatkoztatáshoz való visszakanyarodást választja... Az viszont, aki a kinyilatkoztatáshoz való visszakanyarodást választotta, Istent tárgyá teszi.” Albert Cohen, nem lévén rabbinikus alkat, nem tudatosítja kellőképpen azt, hogy az énbe zártság következménye: „az átellenbe lépés az emberben önmagában, mely nem lehet viszony, jelenlét, áramló kölcsönhatás, hanem csak önellentmondás lehet.” Bár jegyzetei során egyre valóságosabban érzékeli a drámát, amely lelkének színpadán játszódik két Én-je: a személyiségét visszaperlő és az Istent faggatózása tárgyává tévő énjei között, minél tovább hagyja monologizálni őket, annál világosabban látja, hogy valami döntő fordulat történik vele. Nem, nem a halál várása közbeni bölccsé avatódás, nem az elföldeltségre készülődés nyit új távlatokat hátralévő napjaiban, hogy kimotozta rezignációjából. A mély és kínos csönd rendíti meg; a csend, amely időnként falat emel énje és az általa megszólítottak közé, irgalmat kérő énje és Izrael Istene közé. Ez a csönd egy láthatatlan történetet mond el: egy, az Istentől eltávolodása után reményét, létbizonyosságát, személyiségét veszített és bolyongásra ítélt Én történetét, amely sok vonásában hasonlóságot mutat az évezredekben át száműzetésben élő kiválasztott nép sorsával.

A hazatalálás és Izrael népével, sorsával azonosulni tudás reményében zárja jegyzeteit egy szemérmes imával: „Ábrahám, Izsák és Jákob Istene, szent prófétáim Istene, még egyszer, a minap történt visszautasításom ellenére is, még egyszer kérve kérlek Téged. Adj tanúbizonyosságot jelenvalóságodról, mutasd meg a Te szereteted. Hinni szeretnék Tebenned, meg akarok változni, rajongód és szolgád kívánok lenni... Legyen Benned szájalom, és ne feledd, hogy Áron nemzetségéből való vagyok.”